

Dopis č. 2

Praha, 17. 2. 1977

Milý příteli,

vyslovuješ podivení nad tím, že mluvím o významu světového veřejného mínění (dokonce jen o relativním významu) a že se vůbec nezmiňuji o důležitosti postojů oficiálních představitelů jiných států v otázce zachování a respektování lidských práv. Zároveň se tážeš, zda důsledný tlak demokratických států na státy nedemokratické by nebyl tím nejúčinnějším prostředkem, jak zjednat závaznost příslušným článkům Všeobecné deklarace a obou paktů a (a eventuelně i dalších mezinárodních úmluv).

Musím přiznat, že chovám hlubokou nedůvěru ke všem pokusům o rozšíření a prohloubení lidské svobody prostě mocenskými opatřeními a mocenským tlakem. Povaha moci je vsutku podivná: lidskou společnost si bez ní nedovedeme představit, ale zároveň nemůžeme přehlédnout, jak má obrovskou vnitřní tendenci bez omezení narůstat, centralizovat se, vymknout se z podřízenosti člověku a společnosti a naopak si člověka a celou společnost zotročit, a to bez ohledu na to, jaké konkrétní postavení ten který člověk ve společnosti má. V moderních dějinách je to nejlépe vidět na vývoji státu, jehož mocenský i správní aparát ohromně zbytněl a jehož zásahy a opatření pronikají postupně do celé struktury individuálního i společenského života. A myšlenku lidských svobod a práv nelze oddělit od zápasu proti zhoubným účinkům emancipované státní moci, která se stala nebo stává hybridním prvkem moderní společnosti, hrozícím suverénně ovládnout a pohltit člověka ve všech dimenzích jeho existence: jako soukromého jedince, jako myslící a poznávající bytost, jako výrobce, jako člena rodiny, jako politický subjekt, jako zastávce určitého přesvědčení, jako věřícího, jako pracovní sílu atd. atd. Bylo by proto naivní se domnívat, že hlavní a rozhodující silou v zápasech o lidské a občanské svobody může být stát, ať už vlastní nebo cizí. Předností demokratických států není to, že jsou jako státy lepší než státy nedemokratické (osvícený absolutismus, kdyby bylo možno jeho osvícenost nějak zajistit a kontrolovat, by asi byl lepší než demokracie, která je nutně mnohem těžkopádnější), nýbrž spíše to, že mu jsou v zákonech uloženy meze, jež nesmí překračovat. A otázka lidských a občanských práv a svobod je právě otázkou těchto mezí a otázkou jejich dodržování a respektování.

Každý stát, který by se stavěl do pozice garanta lidských a občanských svobod a práv, je už ipso facto znásilňuje. Stát totiž má a musí lidské svobody a práva uznávat a respektovat, ale nikdy je nezakládá, neustavuje a neudílí. Výkon základních práv a svobod je svrchovaným aktem jednotlivce nebo sdružených jednotlivců, k němuž není zapotřebí

žádného zvláštního souhlasu či dovolení státních orgánů. Stát může ovšem fakticky takový výkon nezadatelného práva či svobody stíhat, ale činí tak neprávem a stává se v té míře, v jaké tak činí, státem dopouštějícím se bezpráví. Pokud k podobnému bezpráví ze strany státu dochází nikoliv pouze v nahodilých nebo mimořádných případech, ale je dokonce zaštitěno zvláštními zákony nebo se alespoň stalo běžnou praxí a zvyklostí, je stát na nejlepší cestě se stát bezprávným a zločinným státem. Tato okolnost však není a nemůže ani být jeho vnitřní záležitostí, protože se hrubě dotýká těch stránek osobního i veřejného života, které do žádné kompetence státu a jeho orgánů nespadají, protože jsou založeny v nezadatelných, nezczitelných, nepotlačitelných, nesuspendovatelných lidských právech a svobodách. Stát, který jakýmkoliv svým opatřením porušuje tato práva a svobody, překračuje svou kompetenci, uplatňuje a prosazuje svou moc neoprávněně a nelegitimně ve sféře, kde nemá co pohledávat - a proto může být odhalován, kritizován a odsuzován kýmkoliv už jenom na základě elementární lidské solidarity, jež nemůže bez povšimnutí a bez poskytnutí pomoci přejít kolem žádného případu porušování a upírání práv a svobod člověka. Jsou-li proto v jednom státě porušována základní práva, pak mají všichni lidé na celém světě právo i povinnost proti tomu protestovat bez ohledu na hranice. Z toho zajisté vyplývá, že mají právo a povinnost vykonávat nezbytný vliv na své vlády, aby i v mezinárodních vztazích a jednáních dbaly toho, zda jejich partnery jsou státy, které lidská práva respektují, anebo naopak státy, které je porušují. Nicméně rozhodující je tu vždycky solidarita lidských bytostí mezi sebou; státní politika může být leda důsledkem. Nikdy však nejsou opatření státní politiky vůči jinému státu hlavním ani nejvhodnějším prostředkem tlaku, který by měl napomoci tomu, aby se i v tomto jiném státě prosadila lidská práva, a to ani v takových případech, kde by takový tlak byl vyvozován státem, jemuž by se ve věci lidských a občanských práv nedalo nic vytýkat. Tím spíše je takový tlak problematický tam, kde ve státě kritizujícím stav v zahraničí je leccos také v nepořádku. Proto také platí zásada, že zápas proti porušování lidských a občanských práv musí být přednostně orientován dovnitř, tj. do nitra vlastního státu a vlastní společnosti, a teprve druhotně navenek, do zahraničí.

Státy (a jejich představitelé) mají tendenci klást zájem státní nad povinnost respektovat lidská práva a svobody a to často i přes hlavy občanů, nezřídka však i s jejich souhlasem. Tak mohlo v minulosti dojít k tomu, že v mnichovské dohodě byl obětován osud demokratického Československa domnělým zájmům demokratických velmocí (špatně pochopeným). Ve skutečnosti to však znamenalo postoupení určité mocenské sféry (vlastně celé střední Evropy) násilnickému režimu nacistického Německa, pošlapávajícímu lidská práva jak doma, tak zejména na ovládnutých cizích územích. Došlo k tomu tehdy nikoliv v rozporu, nýbrž naopak se souhlasem většinového veřejného mínění jak v Anglii, tak ve Francii; odpor vůči uzavřené dohodě byl v té době spíše výjimečný. Obvykle se zdůrazňuje mezinárodně politický aspekt celé věci; nicméně mnohem závažnější je tehdejší zrada lidských a občanských práv miliónů lidí, vystavených bez možnosti účinné obrany brutální moci a teroru. Tato zrada měla ovšem svůj počátek mnohem starší, mj. v nedostatečné podpoře španělských republikánů v občanské válce. A

pokračovala i po porážce fašismu podporou fašistických režimů ve Španělsku a Portugalsku a dokonce asistencí při vzniku nové fašistické diktatury v Řecku (máme-li zůstat jen u několika evropských příkladů; vedle nich bychom mohli uvést ještě podporu obludných diktatur jako dnes již smetené jihovietnamské nebo dodnes trvající jihokorejské, právě tak jako řady diktatur latinskoamerických atd.) Podobné zkušenosti nás musí vést k opatrnosti v hodnocení oficiálních hlasů západních státníků na podporu zápasu za občanská práva v zemích mimo sféru politického vlivu Západu. Takové hlasy nám znějí právě tak falešně jako náruživé kritiky západních nešvarů z naší strany (tj. ze strany našich oficiálních představitelů, našich sdělovacích prostředků atd.). Nemůžeme mít pochopitelně žádné uspokojení v případě, že naší kritiky domácích poměrů je zneužíváno někým, kdo není vůbec na prvním místě veden zájmem o lidská práva a jejich porušování (čehož dokladem je skutečnost, že se o uplatňování a naopak porušování lidských práv ve vlastní zemi nebo ve spřátelených zemích nestará). Kritika porušování lidských práv a svobod je věrohodná pouze za dvou předpokladů, totiž že je stejně ostře namířena na všechny strany, a za druhé, že se přednostně zabývá domácími poměry, tj. že především zametá před vlastním prahem.

Jsou ovšem zvláštní, mimořádné situace, kdy kritika domácích poměrů a obhajování lidských práv a svobod ve vlastní zemi jsou krajně ztíženy nebo znemožněny účinnými mocenskými a jinými opatřeními. Pak je nutno každou pomoc ze zahraničí považovat za nanejvýš potřebnou a žádoucí, a to i takovou pomoc, která užívá prostředků mocenského, hospodářského, mezinárodně politického, propagandistického atd. charakteru, tj. takového charakteru, který je sám o sobě značně problematický. Prostředky tohoto druhu ovšem nejsou schopny přímo posílit uplatňování práv a svobod v zemi, proti níž (resp. proti jejímuž pochybnému režimu) jsou namířeny, nýbrž jen blokovat, neutralizovat nebo jinak vyvažovat existující mocenskou svévoli, která má obvykle k dispozici takové prostředky, že je vnitřně neodstranitelná nebo jenom za příliš velikých obětí.

Musím říci, že jsem neměl příliš dobrý dojem z jednání v Helsinkách ani z výsledků tohoto jednání. Ne snad proto, že dojednané texty by nezněly dobře a že by je bylo možno neuvítat, ale spíše proto, že vůbec nic nenasvědčovalo tomu, že by je kterákoliv ze stran brala opravdu vážně. V mysli se mi vybavoval např. mír augšpurský nebo smlouva vestfálská („mír vestfálský“), již byla ukončena třicetiletá válka. Rozdíl byl resp. je v tom, že tenkrát bylo ještě možno veřejně vyhlásit zásadu tzv. nevměšování heslem „cuius regio, illius religio“ (tj. čí země, tj. i vláda, toho také náboženství), zatímco v Helsinkách byl po jistých obtížích nakonec prosazen tzv. třetí koš; nevměšování však bylo potvrzeno a dnes jsme svědky pokusů uplatnit zásadu nevměšování proti každému oficiálnímu poukazu a proti každé oficiální kritice nedodržování a nerespektování základních lidských práv a občanských svobod, jako by to bylo vměšování. Že právě v našem státě vychází např. kulturní politika z nevyslovené sice zásady „cuius regio, illius ideologia“, o tom nemůže být pochyb. V tom smyslu je např. článek 16 a 24 naší ústavy běžně vykládán (v rozporu třeba s 61.28 nebo 32, nejnověji však také v rozporu s čl. 13, 18 nebo vyhlásky 120/1976, tj. ratifikovaného Paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech, č. 23 Sb. zák. ze dne 13. 10. 1976) takovým způsobem, že z veřejného školství je vlastně

učiněno monopolní, ale stranické školství (byť organizované státem). My, čeští protestanté, prostě nemůžeme nesrovnávat dnešní situaci, kdy jsme nuceni posílat své děti do škol vedených v duchu tzv. vědeckého ateismu (a kdy obecně jsou v takové situaci všichni lidé, kteří nejsou orientováni marxisticky a nechtějí, aby jejich děti byly vyučovány a vychovávány ve školách v duchu marxistické ideologie, a těch je pravděpodobně velká většina), s minulostí, kdy dosažení míru v Evropě znamenalo pro nás potlačení náboženských svobod, vyhlášených zejména Rudolfovým majestátem, kdy všichni evangelíci museli zapírat svou víru nebo emigrovat, a pokud zůstali v zemi, museli své děti vystavit všem formám protireformačního tlaku a teroru. Po Helsinkách nic nenasvědčovalo tomu, že tzv. třetí koš sehraje vůbec nějakou vážnější úlohu, jak jsem ostatně napsal už v předchozím dopise. Naopak se zdálo, že západní vlády samy nemají žádný zájem na tom, aby si komplikovaly své jednání se Sovětským svazem a ostatními státy socialistického bloku nějakým zvláštním zdůrazňováním „třetího koše“. Ke skutečné změně situace došlo až v důsledku občanských iniciativ dnes už prakticky ve všech zemích našeho bloku. To je velmi významná, řekl bych přímo světodějná skutečnost. Demokracie a demokratické struktury jsou již od první světové války na postupu, absolutistické a diktátorské režimy se zvláště v Evropě, ale i jinde na světě ukazují stále více jako neperspektivní, hospodářsky neefektivní, kulturně retardující a natrvalo nestabilní. Demokratizace přes různé peripetie postupuje dál, v Evropě se zhroutily poslední fašistické režimy, socialistické, ale i komunistické strany stále získávají pozice, tzv. eurokomunisté spojili svůj program s demokratickými zásadami a demokratizace postupně proniká a prohlubuje se stále více i v zemích tzv. reálného socialismu, nadlouho, ale přece jen dočasně nepříznivě ovlivněných zejména stalinskými deformacemi a antidemokratickou úchylností, která už dnes je rozpoznána jako dosud nejhrubší a také nejrozsáhlejší revize skutečného politického zaměření samotného Karla Marxe. Naše rozhodující naděje musí být proto orientována především na obnovu a obrodu socialistického programu z vnitřních sil a nikoliv na základě nějakých mezinárodně politických zásahů. Zdá se mi však, že dnes se už tuková naděje nemusí krčit v nějakém zákoutí našeho vědomí. Dnes a zítra budeme svědky, jak si tato stará, ale opět nová naděje dobývá srdce dalších a dalších lidí, kteří už nechtějí trpět pustošivými zásahy do svého života, života svých dětí, přátel, spoluobčanů a spolulidí celého světa.

Ladislav Hejdánek